

Die uw jeugd vernieuwt als die van een arend

De Reformatie

Weekblad tot ontwikkeling van het gereformeerde leven

Zekerheid

kerkelijk leven

Koninginnedag 2009 is van een vrolijk feest veranderd in een drama. We hebben allemaal kunnen zien en horen wat de afschuwelijke gevolgen waren van die ene automobilist die dood en verderf zaaide. Tijdens de uitzendingen op deze dag werd direct de vraag gesteld of de beveiliging van de Koninklijke familie en het publiek afdoende was. Maar hoeveel veiligheid kunnen wij mensen bieden?

J.H.F. Schaeffer ■

In dit nummer

Kerkelijk leven - J.H.F. Schaeffer
Zekerheid 533

Meditatief - R.J. Vreugdenhil
Ben ik met God vertrouwd? 536

Wandelen met God - M.A. van Leeuwen
Kerk in de crisis? 537

Achtergronden - J. van der Steeg
Gereformeerd onderwijs? II 539

Kerk en muziek - E. Mul
Calvijn en het kerklied 543

Lied van de week - J. Smelik
Liedboek gezang 249:
Wij leven van de wind 545

Boekbespreking - W.H.Th. Moehn
Sabbat en zondag 547

Uit de kerken

Het gaat mij niet om een rationele afweging van kosten en baten van beveiliging. Dat speelt in de besluitvorming rondom publieke optredens van belangrijke personen ongetwijfeld een rol. Wat is het ons letterlijk waard om Hare Majesteit en (straks) Zijne Majesteit in een vorm van aanraakbaar koningschap te kunnen ontmoeten? Hoeveel mag dat kosten? Ik denk ook niet aan de afwegingen tussen persoonlijke vrijheid en collectieve veiligheid. Welke bevoegdheden mag de politie rondom dit soort publieke optredens krijgen? Mag er altijd gefouilleerd worden, en zo ja: welke criteria legt de politie daarbij aan? Ook die vragen verdienen een eerlijk antwoord.

Grip op het kwaad

Het gaat mij in dit artikel echter om een paar achterliggende vragen. De laatste jaren valt het mij namelijk op dat zodra er een ramp gebeurt, vragen gesteld worden over veiligheid. Dat geldt voor zo'n aanslag op Koninginnedag, maar ook bij de crash van het Turkse vliegtuig in de buurt van Schiphol. Direct wordt geprobeerd schuldigen aan te wijzen. Vervolgens worden er ook vrij snel juridische stappen ondernomen om te bezien of er schadevergoeding betaald kan worden. Bovendien worden in de onderzoeken die worden ingesteld alle veiligheidsprocedures nog eens tegen het licht gehouden. Een andere uiting

in ongeveer dezelfde lijn is de nadruk op medische missers en de oproep om die naar buiten te brengen. Op de achtergrond hierbij speelt volgens mij mee, dat we bij dit soort rampen nog iets van zekerheid willen creëren. Pogingen om het kwaad waarmee we geconfronteerd worden te analyseren en begrijpen. Om grip te houden op de ellende die we meemaken. Om het kwaad te overmeesteren. Maar hoeveel veiligheid kunnen wij, mensen, garanderen?

die vragen verdienen een eerlijk antwoord

Het was een schrijnende samenloop van omstandigheden dat de ramp in Apeldoorn plaatsvond in de woonplaats en op de 70^e verjaardag van prof. mr. Pieter van Vollenhoven, die zelf bijna medeslachtoffer van deze aanslag had kunnen worden. Schrijnend, omdat hij immers de voorzitter van de Onderzoeksrada voor Veiligheid is. Decennialang heeft hij ervoor gevochten dat vanuit de overheid de veiligheid in het verkeer op de agenda werd gezet. Zijn veldtocht heeft overigens opmerkelijke resultaten opgeleverd. Zo is het aantal verkeersdoden in twintig jaar gehalveerd, ondanks een fors toegenomen mobiliteit. Door een aantal concrete en deels ingrijpende maatregelen (zoals de invoering van de APK) is in allerlei opzichten de veiligheid toegenomen. Al met al is men het erover eens dat Pieter van Vollenhoven een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de (verkeers)veiligheid in Nederland. De doelstellingen voor de komende jaren staan al vast, waaronder verdere reductie van het aantal dodelijke verkeersslachtoffers.

Er is dus op het gebied van veiligheid nog het een en ander te winnen. Prof. mr. Pieter van Vollenhoven heeft met zijn werk duidelijk gemaakt dat er grote stappen gezet kunnen worden. Van daaruit komt dan ook een volgende vraag op. Namelijk die naar verantwoordelijkheid. Overheden, producenten, consumenten zijn immers verantwoordelijk voor de consequenties van hun handelen. Het is toch terecht dat bedrijven deugdelijke producten moeten leveren en desnoods aansprakelijk worden gesteld als ze daarin in gebreke blijven. Overheden moeten deugdelijk besturen en waar blijkt dat ze dat niet doen, zijn ook zij aansprakelijk voor hun eigen falen. Een medicus die fouten maakt moet deze ruiterlijk toegeven en eventuele schade moet vergoed worden. Toch?

Onzekerheid op kerkelijk terrein

Deze vragen blijven niet beperkt tot maatschappelijke onderwerpen. Ze spelen even-

goed op het terrein van het kerkelijk leven. Er is veel onrust binnen onze kerken. Op allerlei terreinen zijn er verschuivingen aan de gang. De liedkeus in (en nog méér buiten) de kerkdiensten verandert. De vraag wie er aan het avondmaal mogen meevieren is in veel gemeenten niet meer te beantwoorden met 'leden van onze kerken'. Vragen zijn gerezen over het benoemingsbeleid van hoogleraren aan de Theologische Universiteit. Afgezien van mijn eigen stellingname op bovenstaande punten, is duidelijk dat er op kerkelijk terrein alle reden is om te stellen dat 'zekerheid' en 'veiligheid' niet vanzelfsprekend zijn. Kerkleden doen dingen die niet passen bij de belofte die zij bij hun openbare geloofsbelijdenis hebben uitgesproken. Moeten we die veiligheid en zekerheid niet juist garanderen? Is dat niet de taak van de confessie en van hen die zich daaraan gebonden hebben?

Aan de ene kant dus de vraag hoeveel zekerheid en veiligheid wij, mensen, kunnen bieden. Aan de andere kant is er ook de terechte nadruk op verantwoordelijkheid om falen uit te sluiten. Hoe zijn deze twee met elkaar te verbinden?

Behoefte aan veiligheid

Voor een antwoord wil ik proberen de behoefte aan veiligheid te herformuleren als een behoefte aan zekerheid. Een herkenbare en terechte behoefte van veel mensen. Het is bevorderlijk voor het samenleven als je kunt uitgaan van een duidelijke orde die gehandhaafd wordt. Producenten moeten producten maken die veilig zijn in het gebruik. Zo niet, dan staan daar sancties op. Dat voorkomt onnodig leed. De politie moet de veiligheid van het publiek en belangrijke gasten bij grote evenementen zoveel mogelijk garanderen. Zo kun je veilig en zeker toeschouwer en gast zijn. Ook de binding aan de belijdenis, of het opstellen van een kerkorde zijn pogingen om binnen de kerken een zichtbare en heldere eenheid in denken te creëren. Echter, volledige zekerheid bestaat niet. Honderd procent garantie is niet te geven. Als het gaat om het voorkomen van fouten, is er nu eenmaal sprake van menselijke feilbaarheid.

een herkenbare en terechte behoefte aan veiligheid

Als je deze feilbaarheid erkent en serieus neemt, betekent dat een gezonde realiteitszin. Zo is de werkelijkheid van onze leefwereld. Het enige waar we zeker over kunnen zijn, is dat er veel onzekerheid is. Een antwoord op het begrijpelijke verlangen naar zekerheid

moeten christenen mijns inziens dan ook allereerst zoeken in hun eigen spirituele zekerheid. Daarmee bedoel ik een zekerheid zoals Christus ons die geeft. Dat is een zekerheid die ligt in de persoon van God zelf. Hij is er bij. Zo is zijn naam: JHWH. Ondanks de zonde en gebrokenheid, het kwaad en het falen van mensen, is dat zijn nadrukkelijke belofte. “Ik ben met jullie, alle dagen, tot aan de voltooiing van deze wereld.”

God is er bij en dus...

Wat verandert er nu wanneer we in de onzekerheid die er nu eenmaal is, uitgaan van Gods aanwezigheid? Is dat een doekje voor het bloeden? Een gemakkelijk excuus om dus maar niet zoveel werk te maken van onze eigen verantwoordelijkheid? God is er bij, dus hoeven wij niet meer ons best te doen? Critici van het christelijk geloof gaan gemakkelijk deze kant op. Zoals al in de reformatietijd de nadruk op de onverdiende vrije genade van Rooms-katholieke zijde geïnterpreteerd werd als een excuus om dus maar niets meer te hoeven doen. Vraag en antwoord 64 van de Heidelbergse Catechismus stelt die vraag dan ook: “Maakt deze leer, van Gods genade, de mensen niet zorgeloos en goddeloos?”

een antwoord allereerst zoeken in je eigen spirituele zekerheid

Ik meen dat het christelijk geloof inderdaad een vorm van zorgeloosheid inhoudt. Zorgeloosheid zoals Christus zelf er in Matteüs 6 over schrijft. Geen zorgen voor de dag van morgen. Omdat er maar één ding belangrijk is, en dat is de zoektocht naar Gods Koninkrijk.

Zorgeloosheid

Deze zorgeloosheid betekent twee dingen. Allereerst is daarin de erkenning besloten dat wij, mensen, deze wereld niet tot een vorm van volmaaktheid kunnen brengen. Er is er maar Eén die dat kan. Sterker nog: er is er maar Eén die dat zal doen. God zelf zal deze wereld nieuw maken. Alle onrecht, alle gevolgen van kwaad, alle gevolgen van soms roekeloos of onverantwoordelijk handelen van anderen waaronder wij hier te lijden hebben, zal door Hem worden hersteld voor wie in Hem geloven. Deze ongehoord krachtige belofte heeft God zelf gedaan (vgl. Openbaring 21-22). God zelf zorgt voor zijn wereld.

In de tweede plaats impliceert deze zorgeloosheid dat je heel dicht met en bij God leeft.

Een intense verbondenheid met Hem die door Jezus als een ‘eenheid’ tussen ons en God wordt omschreven. In de gelijkenis van de wijnstok en de ranken (Johannes 15) wordt die uitgewerkt. En juist in dat kader staat dat we in Jezus’ liefde blijven wanneer we ons aan Zijn geboden houden. Wie zijn last bij Jezus neerlegt, krijgt er een licht juk voor terug. Namelijk de verantwoordelijkheid om het goede te zoeken voor de ander.

een steeds terugkerende uitdaging voor christenen

Het is een steeds terugkerende uitdaging voor christenen om vanuit de zekerheid die God hun geeft, alle mogelijke moeite te doen om in deze wereld het kwade te vermijden. En dus ook om waar mogelijk het kwaad te voorkomen. Door degelijke veiligheidsprotocollen op te stellen. Door duidelijke kerkelijke afspraken te maken over wat wel en niet mag. Niet om het kwaad in onze grip te krijgen. Maar als een poging om onze christelijke, uit genade herkegen, verantwoordelijkheid vorm te geven. Om in alle eerlijkheid als nieuwe mensen te leven en ons te houden aan Gods geboden.

Mijn enige zekerheid...

Wat ik hierboven geschetst heb, is per saldo niets anders dan een uitgebreide versie van Zondag 1 uit de Catechismus. Wij zijn het eigendom van Jezus. Dat betekent dat de Vader met intense betrokkenheid voor ons, zijn kerk en deze wereld zorgt. En ook dat de Geest ons vernieuwt tot zijn beeld. Dat is onze enige zekerheid in leven en sterven. Vanuit dit kader kunnen we de zoektocht naar veiligheid en zekerheid enerzijds relativiseren. Terwijl we er anderzijds juist met volle energie en aandacht aan kunnen werken. In de maatschappij, en evengoed binnen de kerk.

Ds. Hans Schaeffer is predikant van de Gereformeerde Kerk te Wageningen.

Ben ik met God vertrouwd?

Luister naar de woorden van de HEER, Israëlieten! De HEER voert een geding tegen de inwoners van dit land, want ze kennen geen eerlijkheid meer en geen liefde, en met God zijn ze niet meer vertrouwd. Het is een en al meened en bedrog, niets dan moord, diefstal en overspel; het ene bloedbad volgt op het andere. Daarom is het land in rouw gedompeld en bezwijken al zijn inwoners, mét de dieren van het veld en alles wat vliegt; zelfs de vissen in zee sterven uit.

Hosea 4:1-3

R.J. Vreugdenhil ■

Dat was me wat in Israël! Note bene, Gods verbondsvolk. Eén en al meened en bedrog. Je kon totaal niet op elkaar rekenen. Niets dan moord, diefstal en overspel. Je was je leven en je bezit niet zeker. Het ene bloedbad volgt op het andere. Slachtpartijen, door burgers maar ook door koningen of coupe-plegers. Wat een totaal ontwrichte samenleving.

Terecht dat de HEER ingrijpt. Hij dompelt het land in rouw. Mis-oogsten, droogte, epidemieën. Mens en dier wordt er door getroffen. Terecht.

En de achterliggende oorzaak is duidelijk. Er is geen eerlijkheid en liefde meer, want ze zijn met God niet meer vertrouwd. Ze kennen de HEER niet meer met hun hart. Ja, dan krijg je dat...
* * *

Wat is het makkelijk om deze profetie zó te lezen. Met verontwaardiging over dat slechte volk Israël. Wat is het heerlijk veroordelen over dingen die zij deden, maar die ik uiteraard niet doe. Meened? Ik heb nog nooit een eed gezworen, laat staan dat ik hem verbroken heb. Bedrog en overspel? Ik heb altijd oprecht geleefd. Moord en diefstal? Zo ben ik niet.

Inderdaad, die bewijzen zijn er niet. Maar is daarmee gezegd dat de achterliggende oorzaak er niet is? Want zo moet ik deze aanklacht van Hosea toch lezen: het centrale verwijt is dat zij met God niet meer vertrouwd zijn; de genoemde misstanden zijn niet meer dan de bewijsstukken bij deze aanklacht. Die bewijsstukken zijn er bij mij niet. Maar zou de aanklacht toch ook niet op mij kunnen slaan? Zou het kunnen dat er bij mij andere bewijzen zijn, maar dezelfde achterliggende oorzaak? Ben ik eigenlijk wel met God vertrouwd?
* * *

Het is confronterend om in Hosea verder te lezen rond dit thema 'met God vertrouwd zijn'. Het zijn juist de priesters die door Hosea, in naam van de HEER, worden aangeklaagd (4:4vv) De priesters die het zo goed konden weten. Mensen die opgegroeid zijn bij de Bijbel. Mensen met de mond vol over de HEER.

Maar ze kennen Hem niet van harte. Ben ik niet ook een priester? Opgegroeid bij de Bijbel. Actief in zijn dienst. Ben ik met God vertrouwd?

Het met God vertrouwd zijn wordt afgewogen tegen het brengen van offers (6:6). Het is meer waard dan enig offer. Meer waard dan offers van gehoorzaamheid, dienstvaardigheid en VVB-betaling. Meer waard dan wat ik mezelf ook maar zou kunnen ontzeggen in de dienst aan de HEER. Soms tel ik het voor mezelf op hoeveel offers ik breng in mijn leven voor God. Maar het is waardeloos als ik niet met God vertrouwd ben.

'Wij zijn toch met U vertrouwd'. Het wordt geroepen door Israël dat zo goed weet dat het Góds volk is. 'O God, u bent toch de onze? Wij zijn uw Israël!' (8:2). Alsof ik mezelf hoor zingen of bidden op zondag. Wij zijn uw volk, samen gekomen in uw huis. Wij danken U dat wij U kennen. Wij danken U dat Jezus Christus onze verlosser is. En dan als antwoord de aanklacht horen: je bent met Mij niet vertrouwd...

Laat ik deze profetie maar niet te snel naast me neer leggen. Het zijn juist de bijbelkenners, de offer-brengers, de lofprijzers die hier worden aangesproken. Ik voel me aangesproken.
* * *

En dan toch te mogen zeggen: ik ben met God vertrouwd. Ja, in Jezus Christus! Ik leg de aanklacht niet naast me neer. Maar in Christus ligt hij wel achter me. Heer Christus, niet mijn bijbelkennis, niet mijn offers, niet mijn enthousiaste lofprijzing, maar U bent mijn vertrouwd-zijn-met-God.

Ds. Rob Vreugdenhil is predikant van de Gereformeerde Kerk te Lelystad.

Kerk in de crisis?

‘Het gaat niet goed met onze kerk. De tegenstellingen verscherpen. De standpunten gaan steeds vaker en verder uiteen. We zijn niet meer in staat elkaar te bereiken, tot en met op fundamentele punten. Kortom: we zitten in een crisis.’ Dit zijn geluiden die ik steeds regelmatig om mij heen hoor in de vrijgemaakte kerk. Of zie ik spoken?

M.A. van Leeuwen ■

Niks aan de hand?

Is het echt zo erg met ons gesteld, dat je moet spreken van een crisis?

Sommigen onder ons zullen dat vinden. En ze zeggen dat ook ronduit.

Voor een breder of minder breed publiek.

Ik zou hier wat tegenover willen zetten.

Ik zou de zware woorden wat willen nuanceren.

Niet dat er niks aan de hand is bij ‘ons’. Lees dit blad, lees het Nederlands Dagblad, lees andere kerkbladen die onder ons circuleren, en je weet genoeg. Veel jongeren verlaten onze kerk, er zijn discussies over de uitleg van Genesis 1-3, er is verschil van mening over het omgaan met relaties van samenwonen, er wordt verschillend gedacht over homoseksualiteit.

Om maar een paar heikele punten te noemen.

Ik wil in dit artikel daarom ook geen mooi

weer spelen. Wel wil ik ervoor pleiten de onrust en de discussies wat in de juiste proporties te blijven zien. Je kunt elkaar ook zomaar een crisis aanpraten en dan vervolgens elkaar daarin gaan *napraten*.

Crisis?

Als ik aan een crisis denk, dan denk ik in de eerste plaats aan het fundament van de kerk en dat is het evangelie van Jezus Christus. Het evangelie, dat er redding is alleen in *hem*. Redding voor verloren mensen. Kortom: het evangelie van de genade. Het is de opdracht van de kerk om die schat koste wat het kost uit te dragen en die te beschermen tegen alles wat deze kernboodschap in gevaar brengt. Ik besef dat dit een omschrijving is waaronder veel meer kerken kunnen vallen. Het zij zo. Dat houdt ons bescheiden. Maar nadenkend over wat er in onze kerk aan de hand is, daar heb ik in de eerste plaats mee te maken, wil ik

deze basis toch gewoon wel blijven noemen. En dan stel ik de vraag: is deze basis in gevaar? Wordt de Bijbel zo uitgelegd onder ons, m.n. in de preken op zondag, dat het fundament waarop de kerk gebouwd is wankelt?

Ik ben niet in staat om veel kerkdiensten bij te wonen als luisteraar en ik heb ook niet het hele overzicht over GKv-Nederland. Maar van wat ik hoor uit mijn omgeving en uit wat ik zelf beluister via internet, kan ik niet concluderen dat de boodschap van de genade bedreigd wordt of ter discussie staat. Integendeel, ik proef een worsteling bij veel collega's om dat evangelie elke zondag weer in al haar diepte en rijkdom uit te stallen. Met een grote trouw aan en met veel liefde voor het Woord van God. En die taak is prachtig, maar wordt misschien wel steeds moeilijker. Niet zozeer omdat de luisteraar van vandaag kritischer is geworden. Maar de tijd waarin we als kerk leven, is hier nog een veel belangrijkere factor.

We maken deel uit van een samenleving die sterk verandert. De samenleving is in een stroomversnelling terecht gekomen. De elektronische snelweg beheerst praktisch het dagelijks leven. En dat alles stempelt de cultuur van vandaag.

We leven in een snelle tijd. Een tijd waarin veel mogelijk is. Waarin mensen niet snel tevreden zijn. En waarin tegelijk gesnakt wordt naar zingeving en betekenis. Mensen zoeken een houvast en een doel in een leven dat maar voortraast.

In zo'n tijd en cultuur leeft ook de kerk. En dat heeft zijn invloed. Er is de laatste paar jaar veel veranderd in de kerk. Vooral in het nadenken over de *manier* van kerk zijn. We willen wat met de kerk en met de kerkdiensten. Maar we weten niet altijd goed wat precies. Alleen, dat er iets moet gebeuren, staat

voor velen vast. In ieder geval kunnen we niet doorgaan zoals we de afgelopen tien á twintig jaar kerk zijn geweest. Dan heb ik het over de vormgeving en de koers, niet over het gereformeerde karakter van de kerk. Alsof we dat overboord zouden willen gooien. Tenminste, dat is geen (brede) tendens die ik bespeur. Wat ik bespeur in veel gemeentes, is een verlangen hoe we op een aansprekende manier kerk zijn in deze tijd, met behoud van onze gereformeerde identiteit.

Gemeentestichting

Met name de gemeentestichtingsprojecten in onze kerk maken dat verlangen zichtbaar. Deze kleinschalige projecten kun je misschien wel de thermometer van ons kerk-zijn anno 2009 noemen. Waarom? Omdat ze ons het gevoel van urgentie laten zien. Die overtuiging van: we moeten iets doen. We hebben een boodschap te brengen. Een boodschap die de wereld verandert. Om te beginnen in onze eigen buurt.

Wat in bestaande gemeentes vaak een proces van jaren is, dat komt in nieuwe gemeentes vaak binnen 'no time' van de grond. Dat zal te maken hebben met de kleinschaligheid van dit soort projecten, het ontbreken van een historie als gemeente. Maar gemeentestichting laat ons vooral zien wat je kunt bereiken, als je dat gevoel van urgentie met elkaar proeft. Dan is er opeens veel mogelijk. Worden offers makkelijk(er) gebracht. En wie je ook spreekt, mensen die hieraan meedoen, zijn allemaal enthousiast. Hoe komt dat? Dat is niet alleen maar vanwege het 'nieuwe'. Ik denk dat men vooral iets proeft van het dynamische van kerk-zijn. Kerk zijn onder leiding van de Geest, in deze tijd en in deze cultuur. De Geest, die creativiteit losmaakt. Ons laat zien hoe we als kerk kunnen opereren in 'onontgonnen' gebieden. Kunnen inspelen op nieuwe situaties, met gebruikmaking van de verschillende gaven die er in de gemeente zijn. Hoe klein die gemeente misschien ook is. Anders gezegd: we worden ons in die situaties bewust van onze ongekende mogelijkheden als kerkgemeenschap. En het is de Geest die ons tot die bewustwording brengt.

Zoektocht

Terug naar de bestaande kerken. Waar de meeste gelovigen opgroeien en gevoed (moeten) worden. Is daar een crisis gaande? Niet in de fundamentele zin van het woord, vind ik. Ik zou hier liever van een zoektocht willen spreken. Een zoektocht hoe je kerk bent in deze tijd. Een kerk, die het Woord van God wil laten spreken en haar gereformeerde identiteit niet verloochent. We hebben een boodschap die de wereld verandert. Een boodschap, die doorgegeven moet worden ook door de nieuwe generatie. Want een nieuwe

generatie van dertigers en veertigers, én hun kinderen staat voor de deur. Is al door die deur misschien. Het gevoel van urgentie wordt misschien wel door hen het sterkst gevoeld. Die zorg, dat we als kerk in beweging moeten blijven. Rust roest, ook in de kerk. Gaat het dan om de veranderingen op zich? Een soort 'make up' van de kerk eens in de zoveel jaar? Nee. Make up doet niet zoveel als daaronder de boel veroudert.

Dat we als kerk in beweging moeten blijven, hangt samen met de kern van kerk-zijn. De kerk van Jezus Christus is *een gemeenschap* van gelovigen. Dat is geen statisch gebeuren, maar een levend iets. De kerk is in haar kern dynamisch.

Maar zijn er dan geen vastigheden? Jazeker. Jezus Christus zelf, het Woord van God, en wat we als kerkgemeenschap hebben mogen formuleren als vaste ankerpunten van onze identiteit. En zelfs dat laatste moet in beweging blijven, om in rapport te blijven met de tijd.

Kansen

We leven als kerk in een tijd van verwarring. Hoe kunnen we een betekenisvolle en eigentijdse kerk zijn, zonder onze identiteit overboord te gooien? Veel gemeentes zoeken daar naar.

Ik zie dat tegelijk als een tijd van grote kansen.

Kansen, die we alleen maar tot onze schade aan ons voorbij kunnen laten gaan. Laten we elkaar helpen om hierin verder te komen en deze handschoen oppakken.

De kerk mag functioneren als een oase van rust, temidden van een hectische wereld. Maar ze moet geen museum worden die langzaam maar zeker steeds minder bezoekers trekt. Dan zeg ik het wat zwart-wit. Ik bedoel: de Heer van de kerk geeft ons de opdracht om zijn boodschap te blijven uitdragen in de tijd waarin we leven en met de mogelijkheden die daarbij horen.

Dat is een dure verantwoordelijkheid die we hebben gekregen.

Maar daarom schonk Jezus ons ook zijn Geest.

Laten we om die Geest blijven bidden.

Ds. Mark van Leeuwen is predikant van de Gereformeerde Kerk te Rotterdam-Oost.

Gereformeerd onderwijs? 2

In het vorige artikel kwam de ontwikkeling van onderwijskundig denken in de eerste helft van de vorige eeuw aan de orde. De bestaande situatie betreffende het onderwijs werd kort geschetst.

J. van der Steeg ■

Van de Reformpedagogiek, van Waterink, Kohnstamm en anderen werden enkele punten naar voren gebracht. Wat ruimer aandacht werd gegeven aan een brochure uit 1923, waarin een schets werd gegeven van het eigen karakter van de Gereformeerde school. De vrijgemaakte wereld van de jaren '50 en '60 breng je niet snel even in kaart: toch spelen de begrippen angst, antithese en eindtijd denken een belangrijke rol. De wereld rondom was niet bepaald een veilige wereld.

Binnenwereld/buitenwereld

Maatschappelijk gezien brak de oude veilige wereld van een *ogenschijnlijk* christelijk Nederland. Het lijkt alsof de vrijgemaakte kerken en ook het vrijgemaakte onderwijs hierdoor onberoerd bleven. Voorlopig leek dat ook zo. 1956: 'Rock around the clock', Beatles, 1963. Rolling Stones, '64: indertijd een schok voor brave mensen. Studenten zetten de universiteiten op de kop, in elk land op eigen manier. In Duitsland en Italië met moord en doodslag, in Nederland met veel rook- en verbommen, bij het huwelijk van Beatrix en Claus (1966). Allemaal te volgen op tv. 'Lossere' vrijgemaakte gezinnen hadden al tv. De kinderen van de strengere keken bij de burens. In 1968 studentenopstanden in Parijs, in 1969 werd door studenten het Maagdenhuis bezet, het beleidscentrum van de Universiteit van Amsterdam. Verder is het voor huidige waarnemers nauwelijks te bevatten hoe angstaanjagend het zwaard van het communisme boven Europa hing. In 1956 werd de Hongaarse Opstand bloedig neergeslagen door de Sovjet Unie. In 1962 brak er bijna een kernoorlog uit vanwege de Cuba-crisis. Op 21 augustus 1968 maakten Russische tanks een einde aan de 'Praagse lente'. De enorme strijdmachten van het Warschaupact stonden op ca 350 kilometer afstand! De contouren van de eindtijd met de macht van het Beest uit Openbaringen, één ochtend rijden vanaf de oostgrens. Tussendoor speelde ook nog de angstaanjagende Zesdaagse oorlog tussen Israël en diverse Arabische staten. Al met al niet zo'n veilige wereld.

Gereformeerd denken over onderwijs

Vanaf ca. 1950 neemt het aantal Gereformeerde scholen

(vrijgemaakt) snel toe. Elders is die geschiedenis beschreven'.

Zijn Gereformeerden eigenlijk wat moeilijke mensen zijn, die overal een probleem van maken met hun 'door-gaande reformatie'? Sommigen denken dit. In ieder geval op het terrein van schoolstichting trekt dit beeld echter de werkelijkheid scheef.

H. Veldman² toont op heldere wijze aan dat op een aantal plaatsen in het Noorden de problemen opgeworpen zijn door de 'synodalen'.

Plaatsen waar de Vrijgemaakten in de meerderheid zijn geven vaak een fatsoenlijke handelwijze van vrijgemaakte kant te zien.

In de schoolpraktijk bleek het samenwerken tussen 'synodale' en vrijgemaakte onderwijzers, bestuursleden en ouders vaak niet lekker te verlopen. Dat gaf van beide zijden vaak forse irritaties.

In andere streken zoals bv. Overijssel, ging het wat minder snel: hier raakte men toch langzamerhand verontrust over de koers van scholen. Ook J.S. van den Berg wijst op de aanvankelijk geringe medewerking van ouders.³

In het herdenkingsboek *Door Hem het amen* vind je bij het nagaan van de motieven voor Gereformeerd (v) onderwijs toch in belangrijke mate het 'ethisch conflict'. Kort gezegd de opvatting dat het leven één is, en dat je in allerlei organisaties niet kunt samenwerken met diegenen die je uit de kerk hebben gezet. Andere motieven worden in dit boek niet zozeer uitgewerkt. Die zijn er echter wel.

Doopbelofte

Een hoofdargument is de 'doopbelofte' (je kind onderwijzen en *doen* onderwijzen in de Voorzeide Leer) uit het Doopformulier, één van de gewichtigste en invloedrijkste pedagogische documenten van Nederlandse bodem⁴. En daarmee samenhangend de eenheid tussen gezin, school en kerk. De wens om in die gehele opvoeding (ook wat betreft het schooldeel) dezelfde grondslag, richting en sfeer te verkrijgen. Mede ter bevordering van de veiligheid van het kind.

Het motief van de doopbelofte is niet nieuw, maar men kreeg steeds meer het gevoel (en de zekerheid) dat veel christelijke scholen toch een veel algemenere koers gingen varen. Niet meer 'Scholen met den Bijbel' waren, maar met eigen verhalen over de Bijbel.

De benoeming van personeelsleden werd gekoppeld aan de voorwaarde 'belijgend lid zijn van een Gereformeerde Kerk (v)'⁵. Goede christelijke scholen waren toch veel te sterk afhankelijk van de insteek van de individuele personeelsleden. Bij een wat snelle wisseling van de wacht in het personeelsbestand kon je school zomaar van kleur verschieten.

De vrijgemaakte scholen en de gereformeerde onderwijzers kregen behoefte aan een zekere bezinning op het eigene van het Gereformeerde onderwijs.

De Vereniging van Gereformeerde Onderwijzers en Leraren

De VGOL werd opgericht in 1950. De motieven tot oprichting van een eigen 'vrijgemaakte' onderwijzersvereniging liepen parallel met wat hierboven geschetst is voor het Gereformeerde onderwijs. We volgen het openingswoord⁶ bij het derde lustrum van voorzitter D. Roorda:

"76 personen kwamen op 12 april 1950 samen in gebouw 'Irene' bij de Westerkerk in Amersfoort. Ter bespreking van de situatie waarin men terecht was gekomen.

Vrijgemaakte onderwijzers op algemeen christelijke scholen werden *in het isolement gedrongen*. Het bleek duidelijk dat het in kerkstrijd en schoolstrijd ging om de vraag of de Bijbel het waarachtige Woord van God is. *Terwijl ook moderne pedagogen en psychologen in de kringen van het onderwijs hun slag gingen slaan.*

Wilden wij verder op de weg van opvoeding en onderwijs, dan moeten we ons los maken uit andere gemeenschappen."

In 1958 begon een eigen verenigingsblad: het *Gereformeerde Schoolblad*.

Het Gereformeerde Schoolblad 1958-1967

Blz. 1 van de 1^e jaargang geeft als doel van het nieuwe blad aan:

...uitwisseling van gedachten, voorlichting, ...de ogen openen voor gevaren en bedreigingen.

Er wordt veel ruimte besteed aan 'wet en recht': examenberichten, salaristabellen, enzovoort. Soms wel de helft van een jaargang.

Veel (korte) aandacht wordt besteed aan onderwijsboekjes en methodes. Vaak aanbevelend, soms met kritiek. Zo wordt er in jaargang 1961 aandacht besteed aan een boekje over *Tips voor studerende jeugd*. Veel zaken daaruit kun je ter harte nemen. Maar dan volgt een afwijzing die bijna model kan staan voor vrijgemaakte boekbesprekingen ook in andere bladen:

...echter zijn de gedachten van de schrijver op humanistische leest geschoeid. Wanneer de Auteur schrijft over gezagsverhoudingen, dan werpt hij daarop geen Bijbels licht...

...De erkenning van de zonde wordt gemist. En de weg om als ouders met de jongelui daaruit te geraken en daartegen te strijden wordt niet gewezen...

...Deze scherpe opmerker heeft daardoor de kracht van zijn zeggen a priori gebroken.

Er staan veel beschouwingen in over Vaderlandse Geschiedenis, in de traditionele lijn. Tevens allerlei zaken betreffende actuele politieke en maatschappelijke zaken.

Voorts wordt in de loop der jaren veel aandacht gegeven aan de komende *Mammoetwet*. De herstructurering door Minister Cals van het Voortgezet onderwijs, het ontstaan van Mavo, Havo en VWO. Hierbij gaat het nauwelijks over de onderwijskundige kant, maar des te meer over de gevreesde overheidsinvloed.

Ds. Francke waarschuwt voor de opkomst van de PBO, de publieke bedrijfsorganisatie ook voor het onderwijs: 'een soort rooms-rode roodvonk'. (blz. 7, jrg. 1)

Er is volgens Francke een grote overheidsbemoeienis op komst, uitmondend in beknotting en beperking van de geestelijke vrijheid.

Op 12 februari 1963 neemt ook de Eerste Kamer het wetsontwerp aan. Daarna verdwijnt het thema 'Mammoetwet' vrijwel uit het Gereformeerde Schoolblad.

Voor het nagaan van beschouwingen over onderwijs volgen we enkele schrijvers, soms in jaargang overstijgende series.

Beefink over Gereformeerde Onderwijs

Gereformeerde onderwijs bestaat al eeuwen. Door de Vrijmaking werd de strik gebroken, waarin we gevangen zaten. Niet iedereen ziet dat. Binnen eigen kring zijn bezwaren gemaakt. De kerkelijke strik waarvan we vrijgemaakt werden, zou niet voor de scholen gelden:

- je maakt door het vrijgemaakte onderwijs allen maar kleine farizeeërs
- de kinderen worden weltfremd
- breken we zo niet af wat er opgebouwd is?

Beefink acht alleen het laatste argument van waarde. Maar... kun je spreken van *het* christelijk onderwijs?

De synode van Dordrecht verbond kerk en school heel nauw. Met speciaal toezicht op de schoolmeesters. Het 'onderhoud der scholen' (Heidelbergse Catechismus) moeten we nu in geestelijke zin opvatten. D.w.z.: je moet het onderwijs niet bouwen op beginselen, maar op de gereformeerde belijdenis. Anders levert het alleen maar ellende op termijn op.

Francke e.a. over antithese

Volgens J.L. Struik (schrijver van vele artikelen, jarenlang), heeft K. Schilder een correctie gegeven op de leer der gemene gratie. Struik trekt dit als volgt door:

En laten we van de ongelovige paedagogen toch niet zomaar wat overnemen, maar in antithetische houding hun werk benaderen en slechts zo ons enkele fragmenten van hun werkresultaten ten nutte maken. (jrg. 1, blz. 4.)

Volgens Francke is de leer der gemene gratie op het eerste gezicht een bijbelse leer. Laat God immers zijn zon niet opgaan over bozen en goeden en laat Hij het niet regenen over rechtvaardigen en onrechtvaardigen? Kuyper ziet, aldus Francke, christelijke actie (school, pers, wetenschap e.d.) op het vlak van het gemengde terrein waar particuliere genade (voor gelovigen) en algemene genade dooreen gemengd zijn.

Je komt zo bijna tot neutraal terrein! Is het niet beter om de gehele gedachte van de gemene gratie te laten vallen? Het is onmiskenbaar dat de Heer zegeningen geeft aan ongelovigen. Maar... ze verzwaren alleen maar hun oordeel er mee. Gelovigen vallen ook niet onder de zgn. gemene gratie, alleen onder de genade van Christus.

In latere artikelen komt Francke meermalen terug op een strikte afwijzing van de 'gemene gratie'. Opvallend is dat vrijgemaakte auteurs uit die tijd zich vaker confronteren met die leer, en met dezelfde materie worstelen. Zo ook prof. K. Schilder in *Christus en cultuur*. Hij wil liever spreken van *algemene weerhouding*.

Er is in deze gemengde, weerhouden wereld nog constructie-mogelijkheid, ook waar de constructeurs geen menschen Gods zijn. Geen enkele ark werd ooit gebouwd door Noachs familie alleen (78)

Pedagogisch-didactische artikelen in het Gereformeerd Schoolblad

Drs. Z. Rittersma stond terecht te boek als deskundige. In 1959 houdt hij een referaat voor de jaarvergadering van de Vereniging onder de titel 'Experimentalisme en opvoeding'.

Het Experimentalisme (ook bekend als 'pragmatisme') is een 'way-of-live', voortkomend uit de 'Amerikaanse elasticiteit'. Het experimenterend zijn weg vinden heeft diep wortel geschoten in het Amerikaanse leven. In het onderwijs vinden we dit terug bij de bekende Amerikaanse onderwijskundige John Dewey (1859-1952).

Bekende onderwerpen zijn:

- leren door doen
- zelfexpressie en zelfverwerkelijking
- het werken in projecten (geen vakken maar levens-thema's)
- een dynamisch leerplan. (geen vaststaande leertrajecten)

Dewey wil zoekend en tastend de beste methode uitvinden. Deze 'pioniersmentaliteit' kent geen vaste normen. Wat je vindt is niet normatief, maar indicatief voor het volgende handelen.

Het doel van de opvoeding is democratisch. Je dient op te groeien in vrijheid. De opvoeder kan wel suggesties geven, meer niet. Hij schept voorwaarden. Er is geen opvoeding met gezag. Je trekt de leerling niet op naar het niveau van de volwassene: de leerling moet zichzelf richten en oprichten. Geen frustrerende tucht, maar teamwork en een kameraadschappelijke geest. Leren is bij Dewey niet primair: weten, maar de dingen naar de juiste merites beloven.

De mededelende leervorm moet plaatsmaken voor zelf-actieve werkvormen. De onderwijzer zegt niet wat het kind moet doen, maar leert hem zien wat hij moet doen en hoe hij het moet doen. Bij de leerstof is het actuele nut maatgevend.

Kritiek op Dewey

Rittersma's kritiek hierop is duidelijk:

De ervaring is geen norm. Voor een christen is de ervaring uitgangspunt, maar geen norm. De Norm is ons geopenbaard. Gezag en tucht vervallen! Wij wensen geen sociaal-sympathetisch gebeuren, waarbij van het 5^e gebod geen sprake meer is.

De visie op het kind delen we niet: het kind is in zonde ontvangen en geboren, en het is geen creatief, zelfregulerend schepsel.

De school naar deze ideeën ingericht bewerkt vlotte kameraadschappelijkheid aan, weet intelligent te leren handelen, maar zal de mens nimmer trouw en gehoorzaam zien (107)

De vraag of je experimenterend kunt leren wordt door Rittersma met 'ja' beantwoord.

Maar, aldus de referent:

...hét grote geestelijke verkeersmiddel is het woord (108)

Kennis ontstaat niet alleen door doen: *opvoeden is instrueren en helpen*, maar ook wel de gelegenheid geven nuttige ervaringen op te doen.

Na deze vrij reële opmerkingen waar je het meer of minder mee eens kunt zijn, maakt Rittersma enkele opmerkingen die hij van meer principiële aard acht.

Biblicisme

In Spreuken 22:6 staat: 'Leer de jongen de eerste beginselen *naar de eis zijns wegs*'.

Je denkt dan al lezend: kijk dus goed hoe Gods ordeningen voor de kinderlijke ontwikkeling zijn. Rittersma concludeert echter *direct* vanuit 'de eis zijns wegs':

Daarom blijven wij centraal stellen het mededelende, opwekkende, bestraffende, vermanende woord (119).

De orde van God volgens Rittersma is:

Het kind en de volwassene via de zielepoort van het oor leren luisteren. Daarin ligt een correctief voor alle methoden die op een of andere wijze het expressieve doen 'vom kinde aus' als het geheim zien voor het echte leren. (109)

Natuurlijk, aldus Rittersma, is dit geen pleidooi voor een verkeerde luisterdidactiek. Je kunt het project wel gebruiken, af en toe benutten, maar als systeem is het verwerpelijk.

Zijn oordelen passen in de scherpe antithesegedachten van Vrijgemaakten in die tijd. Zijn manier van bijbelgebruik treffen we vaker aan.

Leren denken?

In jaargang 1960 begint Rittersma een serie onder de titel: *Enkele opmerkingen over 'nieuwe psychologie' en 'schoolopvoeding'*.

Achterliggende theorieën worden afgewezen, hoewel de *schoolmethodiek enkele nuttige correcties heeft ondergaan*.

De denkpsychologie (Kohnstamm, zie het eerste artikel in deze serie) stelde parate kennis versus 'leren denken onder eigen verantwoordelijkheid'. Waardevol hierin vindt Rittersma het zoeken naar de essentie. Het gevaar is: decimeren van schoolprogramma's.

Maar zijn grootste bezwaar is:

...dat het kind moet leren van kennisoverdracht. Het kind is primair ontvangend en secundair producerend. (196.)

Impliciet is dit een afwijzing van modernere opvattingen over leren en ontwikkeling. Op zich is dat legitiem. Maar ook hier weer de directe koppeling dat deze opvatting (*het kind als primair ontvangend*) 'Gods orde' is.

Doen we dit niet dan keren we de orde om die God voor het leren van het kind heeft gegeven.

Dit is zondig-optimistisch 'Vom Kinde Aus' schoolprogramma's tot stand brengen.

Met één haal wordt hier op een onrechtvaardige manier een halve eeuw onderwijsresearch van Kohnstamm c.s. van tafel geveegd, met ook nog een beroep op God. Verder in de jaargang van het *Geref. Schoolblad* bespreekt Rittersma stromingen in de psychologie. Er worden door grote psychologen als Adler en C.G. Jung goede dingen gezegd. Maar men geeft in feite een *verlossingsleer*.

De gehele tuchtpraktijk die wij op grond van Gods Woord en uit hoofde van een goede vervulling van onze christelijke ambtsdienst zien, maakt plaats voor een optimistische gemoedelijkheid die zijn neerslag heeft in een verpsychologiseerde opvoedingspraktijk (1961, blz. 3).

De antithese en het leerproces: het evangelie van de vijandschap

G.v.d. Beek heeft op de jaarvergadering van 1961 een referaat gehouden onder de titel: 'De antithese en het leerproces'.

De gedachte draad in dit verhaal kan ongeveer als volgt ontward worden: in de Dordtse Leerregels wordt gesproken over *het gebruik der middelen*.

(Wanneer je de D.L. openslaat, dan blijkt dat te gaan over eventuele twijfel aan je verkiezing. Voel je dat nog niet zo in het hart, dan moet je niet mismoedig worden, of je onder de verworpenen rekenen, ...maar in het waarnemen der middelen vlijtig voortgaan... (D.L. hfst. 1, nr. 16) De middelen zijn: gebed, je verdiepen in Gods Woord e.d. JvdS)

Wat heeft dit nu te maken met het leerproces op school? Wel, zegt V.d. Beek, deze zaken mogen

...door wie als didacticus de roeping tot een ongedeeld leven ziet, niet ongebruikt gelaten worden. (G.S. 1962, blz. 160).

Tegelijk met deze bijkans ongelofelijke sprong wordt afgewezen

...alles waarvan in onze dagen een ongehoorzame didactiek zo hógelyk roemt (166).

De didactiek is hopeloos veroverd door on-Schriftuurlijke filosofieën (161)

De Schrift als handboek

De landman wacht ootmoedig de vrucht in. (Statenvertaling, Jacobus 5:77).

Onderwijsresultaten, heel reëel, moeten worden ingewacht van boven.

Een ontroerend stukje didactiek uit het Woord Gods.

En dan zegt men dat de Bijbel geen handboek is.

Het is het éniige betrouwbare handboek⁸ (175).

Ook bij onderwijzen en leren hoeven we niet in het duister te tasten. Het Woord des Heren is een lamp voor de voet en een licht op ons pad, en dat geeft 'een vlijtig voortgaan in het waarnemen der middelen'.

De experimentele psychologie kan goede dingen aanwijzen.

Maar eigenlijk zijn er geen technische tips. Alles is opvatting over dit, over dat.

Wat christelijk lezen, christelijk rekenen is, zal de Gereformeerde didactiek vinden door het 'boek der Scheping' te lezen bij het licht van de Schrift.

De weg der antithese is echter het pad, ons gewezen door het evangelie der door God gezette vijandschap met het bevel daarop te wandelen. (162)

Dit werd, gezien de reacties ter vergadering, niet door iedereen kritiekloos aangenomen. Maar wel door de redactie meermalen aangeprezen als waardevolle bijdrage voor de Gereformeerde pedagogiek.

Het gevolg van dit soort voorlichting, jarenlang in het *Gereformeerd Schoolblad*, zorgde voor een sfeer van afgrenzing voor de boze buitenwereld.

In een volgend artikel bekijken we hoe een aantal gerenommeerde onderwijzers positie kiest in de 'Richtlijnen voor het onderwijs op Gereformeerde scholen'. (1954-1964)

Jan van der Steeg (Enschede, 1943) woont in Zwolle. Hij studeerde voor onderwijzer aan de Gereformeerde Onderwijzers Opleiding te Enschede. Daarna deed hij een studie Onderwijskunde. Hij diende uit overtuiging het Gereformeerde onderwijs in meerdere geledingen (basisonderwijs, Pedagogische Academie, voortgezet onderwijs).

Noten:

1. *Door Hem het amen*, Groningen 1974 en *Een onderwijsbestel met toekomst*, Meppel 1992.
2. *Vrijmaking - wederkeer*, Barneveld 1994.
3. In *Een onderwijsbestel met toekomst*, 75 jaar onderwijspacificatie 1917-1992, blz. 73. Deze uitgave is door diverse christelijke bestuursorganisaties opgezet.
4. Door Idenburg in zijn indertijd onvermijdbaar standaardwerk *Schets van het Nederlandse Schoolwezen* (Gron. 1960) aldus gekarakteriseerd: 'Deze belofte stempelt het *Formulier om den heiligen doop aan de kinderen te bedienen* tot één van de gewichtigste en invloedrijkste pedagogische documenten van Nederlandse bodem' (77 e.v.) Vanaf, zeg maar, Afscheiding en Reveil.
5. Met na 1967 de toevoeging: kerken die zich richten naar de uitspraken van de synode van Hoogeveen. Dit ter afscherming van 'buitenverbanders' na de kerkstrijd rond 1967.
6. *Gereformeerd Schoolblad*, 9^e jaargang nr. 2, 49 e.v.
7. De tekst gaat, gezien het verband, over de komst des Heren. De landman wacht op de kostelijke vrucht des lands. Zo moeten wij ook geduld beoefenen in het wachten op de komst des Heren.
8. Vet van mij, JvdS.

uit de kerken

Almere-West - beroepen: A. Koster te Beverwijk

Maassluis i.c.m. De Lier - beroepen: G.E. Messelink te Waardhuizen

Leerdam - beroep aangenomen: kandidaat P.G. Hommes te Wageningen, die bedankte voor Nieuwegein en Sliedrecht

Harkstede - beroep aangenomen: L.G. Boonstra te Ten Post

Gouda - bedankt voor beroep: M.A. van Leeuwen te Rotterdam-Oost

Geslaagd aan de TU voor het doctorale examen: D. Heek te Bunschoten en J. van Houwelingen te Kampen

Calvijn en het kerklied

kerk en muziek

Overal in Nederland wordt het 500ste geboortjaar van Calvijn herdacht. In de stad Groningen heeft een commissie het initiatief genomen om onder de titel 'Calvijn in Stad' een cyclus van lezingen en andere activiteiten te organiseren.

E. Mul ■

In het kader daarvan hield dr. J.R. Luth op vrijdag 27 februari jl. in de Oosterkerk te Groningen een lezing over Calvijn en het kerklied. In dit artikel wil ik de belangrijke zaken uit Luths lezing met u delen.

Luth stelde twee zaken centraal op deze avond: het ontstaan van het Geneefse Psalter en de praktijk van de kerkzang. Daarbij wilde hij drie hardnekkige misverstanden uit de weg ruimen. Allereerst het misverstand dat Luther de grote stimulator van de kerkmuziek zou zijn geweest, terwijl Calvijn overal 'verbodsbordjes' zou hebben neergezet. Het tweede misverstand: Calvijn zou tegen gezangen geweest zijn. Ten slotte wilde de spreker de misvatting bestrijden dat het 'calvinistisch' zou zijn om orgels uit de kerk te weren.

Bestaande praktijk

Sinds de vierde eeuw kwam in de Rooms-katholieke Kerk een ontwikkeling op gang waarin de kerkzang werd uitgevoerd door geschoolde zangers, georganiseerd in de zogenoemde Schola Cantora. De melodieën werden steeds uitgebreider en ingewikkelder, en er werd in het Latijn gezongen. Eeuwenlang stond deze gregoriaanse kerkzang centraal in de middeleeuwse liturgie, waaraan de gemeente niet actief deel had. Wel was er een vorm van gemeentezang bij processies en begrafenissen. Dat was de situatie die Luther en Calvijn aantroffen. Calvijn wilde de gemeente een wezenlijk aandeel geven in het zingen tijdens de liturgie. Daartoe liet hij de 150 psalmen berijmen door vakmensen. Tegelijkertijd werden de psalmberijmingen voorzien van melodieën, gedeeltelijk ontleend aan bestaande gregoriaanse hymnen. Ook voor het componeren van deze melodieën schakelde de reformator vakmensen in.

Theologie van muziek

Evenals Luther dacht Calvijn vanuit de theologie na over de muziek en haar functies. Je kunt zeggen dat Calvijn een *theologie van de muziek* kende. Hij spreekt in een voorrede van een psalmboek uit 1542 over twee soorten gebeden, namelijk gezongen gebeden en gesproken gebeden. Dit onderscheid past Calvijn ook toe op de verkondiging. Calvijn zegt dan: 'De gezongen verkondiging heeft een grotere actieradius dan de gesproken verkondi-

ging'. Daarmee wordt dan bedoeld dat het gezongen Woord dieper op de mensen inwerkt en ook beter onthouden wordt dan het gesproken woord. Calvijns opvatting over de eredienst is dat de liturgie plaatsvindt voor het aangezicht van God en zijn engelen.

het gezongen Woord werkt dieper op de mensen in

Vanuit deze gedachte stelt hij dat er verschil in stijl moet zijn tussen datgene wat in de kerk wordt gezongen en datgene wat buiten de kerkdienst klinkt. Met andere woorden: bij Calvijn is een duidelijk verschil tussen geestelijke/liturgische muziek enerzijds en wereldlijke muziek anderzijds. De muziek van de kerk heeft een heel ander 'soortelijk gewicht'. De muziek van de kerk moet 'poids et majesté' (=plechtig en majesteitelijk) hebben. In de Duitse gemeente van Straatsburg wordt de gemeentezang het eerst ingevoerd, enkele decennia later gevolgd door de Franse gemeente van Genève. Het is deze Franstalige gemeente van Genève waar 'onze' psalmen van afkomstig zijn met melodieën van Bourgeois en Maitre Pierre.

Psalmen en gezangen

Calvijn heeft een voorkeur voor de psalmen. Dit komt vooral door de visie dat de psalmen zijn ingegeven door de Heilige Geest. Een belangrijke vraag die zich dan aandient is: 'is Calvijn tegen de gezangen?'. Het antwoord is nee. Een eerste argument dat pleit voor dit antwoord is dat Calvijn gewoon de tijd ontbrak om zich met gezangen bezig te houden. Aan de invoering van een psalmberijming had hij zijn handen al vol. Een tweede argument is dat Calvijn een berijming van de Tien Geboden had ingevoerd, met een toegevoegd couplet, dat we in Nederland kennen uit berijming van 1773:

*Och, of wij uw geboën volbrachten!
Genâ, o hoogste Majesteit!
Gun door 't geloof in Christus krachten
om die te doen uit dankbaarheid.*

Dit couplet is niet letterlijk aan de Bijbel ontleend en is eigenlijk een 'vrij lied'.

Melodieën

De psalmen van Genève zijn voor een deel ontleend aan de Duitse gemeente van Straatsburg. Een voorbeeld daarvan is de melodie die nu hoort bij psalm 36 en 68. Voor een deel zijn ze ook ontleend aan het gregoriaans. Ps. 80 is bijvoorbeeld afkomstig van een Latijns paasgezag. Voor een deel zijn de melodieën ook nieuw gemaakt door de genoemde Bourgeois en Maître Pierre. In de 16e eeuw was er vaak een nauwe band tussen de keuze van een bepaalde toonsoort en de inhoud van de tekst. In de psalmen van Genève is dit terug te vinden, bijvoorbeeld bij Psalm 51. De tekst gaat over schuld, boete en zonde, terwijl de toonsoort *frygisch* is. In oude psalmboeken staan de namen van de oude kerktoonsoorten boven de eerste notenbalk vermeld, maar in de nieuwe uitgaven zijn die helaas verdwenen. Zo staat Ps. 19 ('Het ruime hemelrond') in de mixo-lydische toonsoort. Qua muzikale 'beleving' had die toonsoort betrekking op het universum en het uitspansel.

Orgels en meerstemmigheid

In Genève waren geen orgels en er was ook geen koor-muziek. Maar de enige conclusie die daaruit te trekken valt, is dat Calvijn de orgelbegeleiding niet invoerde. Calvijn herhaalt het standpunt van de oude kerk van de eerste eeuwen dat de menselijke stem het primaire instrument is om God te loven. Muziekinstrumenten zijn secundair. Iets daarvan is nu nog te bespeuren in de oosters-orthodoxe kerken, waar wel zang is, maar geen instrumenten klinken.

In de 16^e eeuw ontstaan meerstemmige (koor)zettingen van de psalmen. Er werden zelfs uitgaven gedrukt waarin de helft van de stemmen 'op de kop' stond afgedrukt. Dat had een praktische reden: men kon om een 'grote tafel' zitten en toch tegelijkertijd uit hetzelfde boek zingen. Heel bekend werden de zettingen van Goudimel uit 1565. Deze zettingen waren niet voor de kerk, maar voor de huiscultuur. Deze huiscultuur heeft echter de kerkzang wel beïnvloed. In sommige gemeenten (bv. Genemuiden) wordt meerstemmig gezongen, en niet-ritmisch, waarbij de tweede stem zich tot dergelijke zettingen laat herleiden.

De psalmmelodieën (125 in totaal) zijn ontstaan op een breukvlak in de muziekgeschiedenis. De Middeleeuwen en Renaissance waren op hun retour en de Barok kwam op. Eigenlijk waren de melodieën toen ze gecomponeerd werden enigszins ouderwets. De melodieën hadden in Genève in de 16e eeuw een groot gezag. Calvijn probeerde nog wel eens om iets in de melodieën te wijzigen, maar dat gaf direct conflicten. Via een vertaling van Petrus Datheen (predikant in Heidelberg) kwam het psalter in de Nederlanden. In 1640 voert Constantijn Huygens een pleidooi voor invoering van orgelbegeleiding bij de gemeentezang. De reden was dat de gemeentezang gewoon een 'zootje' was, zoals de Groninger musicus J.W. Lustig het in de 18^e eeuw omschreef. Er was onbekendheid met de melodieën, en soms gingen kerkzangers *tegelijkertijd* uit verschillende berijmingen zingen!

In de 17^e eeuw kwam langzamerhand de orgelbegeleiding van de gemeentezang op gang: in 1631 in Harlingen, en in 1637 in Leiden. Op den duur ontstonden ook koraalboeken voor organisten die de gemeentezang moesten begeleiden. Uit deze koraalboeken is veel te leren over de praktijk van het begeleiden. Tussen de regels werden vaak tussenspelen gespeeld, en aan de hand van de harmonisaties kan worden bepaald of bepaalde noten al dan niet verhoogd werden gezongen. De organist had als voornaamste taak: de mensen aan het zingen houden. Het niet-ritmische zingen was eeuwenlang de 'regel'. Pas na de Tweede Wereldoorlog is het ritmische psalmzingen weer gemeengoed geworden in Nederland.

Tot zover het verslag van de lezing.

Moeilijk zingbaar?

In de pauze konden alle toehoorders een 'psalmbriefje' inleveren waarop ieder zijn of haar lievelingspsalm kon schrijven. In de pauze werden de uitkomsten geteld en bij elkaar gezet. De uitkomst was: Psalm 84. Deze psalm is toen als slotzang gezongen. Dr. Luth wees er fijntjes op dat de melodie van Psalm 84 objectief gezien (aan de hand van een bepaald intervalquotiënt) eigenlijk de moeilijkst zingbare psalmmelodie is van alle 125! Toch scoort deze melodie het hoogst. Na de pauze werden verschillende vragen gesteld, bijvoorbeeld over toevallige verhogingen. Tijdens de lezing werd ook gedemonstreerd door Luth hoe de oude begeleidingspraktijk vorm kreeg. Ook werden bepaalde muziekfragmenten beluisterd. Kortom: het was een prachtige avond.

hopelijk zet het Calvijnjaar het breekijzer in zulke tendenzen

Het meest markante van de avond vond ik zelf dat duidelijk uit de lezing naar voren kwam dat Calvijn een duidelijk onderscheid maakte tussen muziek *binnen* de kerk en muziek *buiten* de kerk. Dit onderscheid doet mij denken aan het begrip antithese. 'Antithese' was nog maar 25 jaar geleden een gevleugelde term binnen de GKv. Het betekende dat er een duidelijk verschil was tussen de kerk en de wereld. In essentie ging dat terug op Gen. 3:15, de 'moederbelofte'. Het verschil tussen 'kerk' en 'wereld' mag wat mij betreft ook in de ontwikkeling van het kerklied duidelijk naar voren blijven komen. Soms meen ik tendenzen te bespeuren waarbij kerkmensen het onderscheid niet meer kennen tussen kerkzang en achtergrondmuziek van de HEMA. Hopelijk zet het Calvijnjaar het breekijzer in zulke tendenzen.

Eddy Mul is als kerkmusicus werkzaam op het Groninger Hogeland.

Liedboek gezang 249:

Wij leven van de wind

Het lied 'Wij leven van de wind' van Jaap Zijlstra hoort tot de twintigste-eeuwse kerkliederen die erg geliefd geworden zijn. En dat is geen wonder, want de liedtekst combineert fraai melodieuze taalgebruik met aan de Schrift ontleende metaforen en referenties.

J. Smelik ■

Jacob Roelof Zijlstra werd op 5 september 1933 geboren in Wassenaar. Na de mulo behaalde hij diverse boekhouddiploma's, waarna hij vanaf 1949 werkzaam was als boekhouder bij verschillende Wassenaaarse bedrijven. Na zijn militaire dienstitijd in Ossendrecht en Ermelo, werd hij boekhouder van een champignonkwekerij. Van 1956 tot 1966 werkte Zijlstra als administrateur aan het Rijnlands Lyceum te Wassenaar, waar J.W. Schulte Nordholt (één van de 'liedboekdichter') docent was. In 1965 verscheen de eerste gedichtenbundel van Zijlstra: *Voor de gelukkige vinder*.

Zijlstra was intussen ook theologie gaan studeren en werd in februari 1967 gereformeerd predikant 'op artikel 8'. Na zijn eerste gemeente, het Friese Duurswoude, werd hij in 1971 evangelisatiepredikant in Delfzijl. Vervolgens is hij als 'gewoon' predikant verbonden geweest aan de synodaal-gereformeerde kerken te Vorden en Ermelo. Mede omdat hij inmiddels naam had gemaakt als dichter baarde het landelijk opzien toen Zijlstra in mei 1983 vanaf de kansel bekendmaakte dat hij homoseksueel was. Hij was de eerste gereformeerde predikant die daarvoor uit durfde te komen.

In 1987 werd Zijlstra predikant voor de Stichting Diensten Met Belangstellenden (Alle-Dag-Kerk) in Amsterdam, waar hij in 1994 met emeritaat ging. Op zondag 28 december 2008 stopte hij om gezondheidsredenen met preken en ging hij voor het laatst voor in Wijnjewoude, het vroegere Duurswoude waar hij in 1967 zijn predikantenloopbaan begon. In de loop der jaren schreef Zijlstra - naast wat proza-werk - zo'n twintig bundels met gedichten. Voor zijn poëzie-oeuvre ontving hij in 1983 de Prijs van de Vlaamse Poëziedagen. In 2006 won Jaap Zijlstra zowel de Strellus Poëzieprijs als de eerste prijs in de Nationale Psalmenwedstrijd.

Behalve gedichten schreef Zijlstra in de loop der jaren ongeveer dertig liederen. Twee ervan zijn in het *Liedboek* terechtgekomen. De

meeste liederen ontstonden pas ná 1975 en werden onder meer opgenomen in *Zingend Geloven* en *Tussentijds*. Al zijn liederen werden in 1997 verzameld uitgegeven in de bundel *Van harte brengen wij U lof*.

Lied in drie punten

Zoals gezegd zijn er van Jaap Zijlstra twee liederen in het *Liedboek* opgenomen. Het betreft de liederen 'De Heer is onze reisgenoot' (*Liedboek* gez. 73) en 'Wij leven van de wind' (*Liedboek* gez. 249). Beide liederen publiceerde hij in de bundel *Land in zicht* (1969). Het lied van deze week schreef Zijlstra vanwege het grote tekort aan Pinksterliederen. In het *Compendium* spreekt hij over 'een lied in drie coupletten, zoals er wel preken bestaan in drie punten:

1. Het gebed om de Geest.
2. Het ontvangen van de Geest.
3. Het getuigen door de Geest.'

Wie de getuigenissen uit de Bijbel omtrent de Pinksterdag kent, zal diverse elementen uit het lied zonder moeite kunnen plaatsen: in couplet 1 wordt verwezen naar de windvlaag die het hele huis vervuld (Hand. 2:2) en in couplet 2 naar de vuurvlammen die zich verspreiden en op iedereen terechtwamen (Hand. 2:3). In het slotcouplet refereert Zijlstra aan het (s)preken dat alle Joden in hun eigen taal hoorden (Hand. 2:4). In het tweede vers heeft de dichter bij de woorden 'vuurvogel van de vloed' gedacht aan Genesis 1:2, de Geest van God zweeft over het water. De woorden 'duif boven de Jordaan' slaan op Matteüs 3:16 waar verhaald wordt hoe de Geest van God als een duif op Christus neerdaalde na diens doop.

Melodie

Jaap Zijlstra schreef zijn liedtekst op de melodie van 'Dankt, dankt nu allen God' ('Nun danket alle Gott'). Deze melodie van Johann

Crüger (1598-1662) behoort internationaal en interconfessioneel tot de meest bekende kerkliedmelodieën.

Crüger studeerde theologie in Wittenberg, maar heeft echter als componist en muziek-theoreticus naam gemaakt. Vanaf 1622 was hij als leraar verbonden aan het Grauen Kloster in Berlijn. Tevens was hij cantor van de Berlijnse Nicolaikirche. In 1657 werd zijn vriend, de bekende lieddichter Paul Gerhardt, predikant van deze kerk.

In 1647 publiceerde Crüger het liedboek: *Praxis pietatis melica. Das ist: Übung der gottseligkeit in Christlichen und trostreichen Gesängen, Herrn D. Martini Lutheri fürnehmlich, wie auch anderer vornehmer und gelehrter Leute ordentlich zusammengebracht*. In deze liedbundel die maar liefst 44 keer herdrukt werd, stonden verschillende melodieën die algemeen bekend raakten. Behalve 'Nun danket alle Gott' kunnen als voorbeelden de melodieën van 'Jesus, meine Zuversicht' ('In het vroege morgenlicht', GK gez. 20) en 'Jesu, meine Freude' ('Jezus, mijn verblijden', Lvk 428) genoemd worden.

De melodie van 'Dankt, dankt nu allen God' staat in het *Liedboek* in een andere versie genoemd dan in het *Gereformeerd Kerkboek*. Helemaal nu onze kerken sinds 1997 een deel van het *Liedboek* gebruiken en bovendien besloten hebben te participeren in het project dat tot een nieuw *Liedboek* moet leiden, is het spijtig

dat we in de jaren zeventig en tachtig niet bij alle gezangen de melodieverse uit het *Liedboek* hebben overgenomen. Zodoende zitten we nu met twee melodieverse van 'Dankt, dankt nu allen God', die onderling verschillen in de regels 1/3, 2/4 en regel 5. In de regels 1/3 en 5 betreft het een klein ritmisch verschil: de tweede, derde en vierde noot van die regel hebben in het *Liedboek* het ritme lang-kort-lang (vgl. het ritme van het woord 'stra-lende'). Ingrijpender is het melodische verschil in de regels 2 en 4: de laatste drie noten zijn niet a g f, maar f e f. Hopelijk staat dit alles niet teveel in de weg om het lied - naar de bedoeling van de dichter - 'blij en uitbundig' te zingen.

Dr. Jan Smelik is hymnoloog-musicoloog en woont te Steenwijk.

HOOFDREDACTEUR:

Prof. dr. A.L.Th. de Bruijne

OVERIGE REDACTIELEDEN:

Prof. dr. E.A. de Boer, Prof. dr. S. Griffioen, Prof. dr. G. Kwakkel, Drs. B. Luiten, coördinator 'Kerkelijk leven' en 'Wandelen met God', Dr. J.H.F. Schaeffer, J. Westert, coördinator 'Samenleving'.

MEDEWERKERS:

J.J.D. Baas, coördinator 'Opvoeding en onderwijs', J.M. de Jong, rubriek 'Kunst', Ds. G. Riemer, coördinator 'Van binnen naar buiten', Dr. J. Smelik, rubriek 'Kerk en muziek', Drs. H. Veldman, rubriek 'Kort historisch'.

BESTUURSLEDEN STICHTING

DE REFORMATIE:

Drs. B. Bos (voorzitter),
F.H. Haveman (penningmeester)

BLADMANAGEMENT:

Mevrouw M.T. Kremer
Scholma Druk bv, Postbus 7
9780 AA Bedum, tel. 050 3013636
Alle stukken voor de redactie bij voorkeur per E-mail: reformatie@scholma.nl, ingeval per post via bovengenoemde postbus.
Uitgever: Print Media bv, Bedum
Technische realisatie:
Scholma Druk bv, Bedum

ADMINISTRATIE EN

ADVERTENTIES:

Scholma Druk, postbus 7,
9780 AA Bedum.
Telefoon: 050 - 3653537.
Fax: 050 - 3012732
(o.v.v. Reformatie).
E-mail: reformatie@scholma.nl
Aanlevering advertenties in overleg.
ING Bank: 66.30.92.620

ABONNEMENTSPRIJZEN:

€ 49,95 per jaar
studenten € 19,50;
buitenland € 130,00
- abonnementsjaar loopt van
1 januari t/m 31 december

- opzegging van het abonnement dient 1 maand voor aanvang van het nieuwe abonnementsjaar schriftelijk of per e-mail te geschieden (voor 1 december)
- Losse nummers € 1,50 (incl. porto).

De Reformatie is op Daisy cd-rom verkrijgbaar bij de Chr. Blindenbibliotheek voor blinden en slechtzienden.
Tel. (0341) 565499.

ADVERTENTIES (acquisitie en verkoop):

J. Hoogenboom, tel. 050-4091204,
fax 050-4091252
e-mail: info@hoogenboom-communicatie.nl
Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

Web: www.dereformatie.nl
ISSN 0165-5191

Sabbat en zondag

Euwenlang was de zondag voor bijna iedereen in de samenleving een rustdag. Deze vanzelfsprekendheid is aan het einde van de twintigste eeuw ter discussie gesteld. Kan het christendom nog zo'n stempel op de samenleving drukken, dat de eerste dag van de week het karakter heeft van een algemene rustdag?

W.H.Th. Moehn ■

Prof. dr. G.C. den Hertog stelt deze vraag aan de orde in een brochure van de Willem de Zwijgerstichting. De zondag roept niet alleen maatschappelijke, maar ook theologische vragen op. Waarin onderscheidt de zondag zich van de sabbat? Is de zondag niet meer dan een 'verplaatste sabbat', of heeft zij een eigen karakter? En hoe gaan wij om met de Tien Geboden? Kunnen we stellen dat alle geboden door christenen gehouden dienen te worden, terwijl we ondertussen in het vierde gebod doen alsof daar geen sabbat, maar zondag staat? Wie vertrouwd is met de uitleg van dit gebod in de *Heidelbergse Catechismus* weet hoe daar te lezen staat: '...en dat ik vooral op de sabbat, dat is op de rustdag, trouw tot Gods gemeente kom om Gods Woord te horen, de Sacramenten te gebruiken, God de Here openlijk aan te roepen en de armen christelijke hulp te betonen.'

Voordat de schrijver ingaat op de actualiteit van de zondag, onderzoekt hij de betekenis van de sabbat en de dag des Heren in de Schrift en geeft hij in een globaal overzicht weer hoe door de eeuwen heen over sabbat en zondag gedacht is.

Genesis

Op de eerste bladzijde van de Bijbel lezen we dat God rustte op de zevende dag. Er is daar nog geen sprake van een verdeling van de tijd in jaren, maanden en weken, maar wel neemt de zevende dag een bijzondere plaats in. Het ritme van de week is van een andere orde dan het ritme van etmalen, maanden en jaren. Die ritmes nemen we met onze zintuigen waar, maar 'in het ritme van de zes dagen plus één lopen we als het ware op tegen de door God zelf in de schepping aangebrachte architectuur van de tijd.'

Opvallend genoeg lezen we pas na de uittocht uit Egypte voor de eerste keer over de sabbat als rustdag voor de mens. Het bijbelse rusten is niet louter niets doen. Rusten betekent: tot je bestemming komen en je verheugen in je Schepper. In Deuteronomium 5 gaat het erom dat wij zowel onszelf, als het personeel, de dieren en de vreemdelingen de vrijheid gunnen die ons eenmaal vergund is. Het sabbatsgebod wil ons beschermen tegen de verslaving aan ons werk en wat ons op aarde bezighoudt. Heel de schepping mag op dat moment adem scheppen

en wordt uitgenodigd om te leven in de rust van de vrijheid die de Here schenkt.

Sabbat en zondag nauw verbonden

Den Hertog onderzoekt nauwkeurig de oorsprong van de gewoonte van de eerste christenen om op de avond van de eerste dag van de week samen te komen. Naar het getuigenis van de evangelisten verscheen Jezus op de dag van Zijn opstanding aan Zijn leerlingen. In het Evangelie van Johannes lezen we dat Thomas er toen niet bij was, omdat hij zich elders in zijn verdriet had teruggetrokken. Jezus zoekt deze leerling niet op een willekeurige dag op, om zich ook aan hem als de Levende te vertonen, maar Hij doet dat pas op 'de achtste dag', wanneer de gemeente opnieuw bijeen is gekomen.

Voor de kerk is het een belangrijke vraag geworden of de zondag door God zelf is ingesteld, of dat de viering teruggaat op een menselijke beslissing. In ieder geval is het zo dat de kerk onmogelijk de vraag naast zich neer kan leggen of er goed aan gedaan is om de zondag - met terzijde schuiven van de sabbat - als haar rustdag te gaan vieren.

Den Hertog laat vanuit het Nieuwe Testament zien dat sabbat en zondag in die tijd niet als elkaars concurrenten werden gezien. In het kort laat de schrijver zien hoe in de Vroege Kerk, de Middeleeuwen en de Reformatie over de vragen van sabbat en zondag is nagedacht, om te eindigen bij de sabbatsstrijd in de zeventiende eeuw.

Feest van de vrijheid

Al te vaak heeft de zondag in het teken gestaan van wat mag en niet mag op deze dag. Het is onder andere Calvijn geweest, die oog gehad heeft voor Gods goede zorg voor ons, om ons steeds weer terug te roepen in Zijn gemeenschap in de weg van het geloof.

De kern van het vierde gebod ontmaskert de moderne slavernij om zeven dagen in touw te zijn. Ook aan het begin van het derde millennium heeft de mens rust nodig om bij het Woord te kunnen komen en geoefend te worden in de vreze des Heren. Meer dan ooit is het nodig om aandacht te blijven vragen voor het sociale motief van het sabbatsgebod, zoals dat in Deuteronomium 5:15 verwoord is: *U moet gedenken dat u slaaf geweest bent in het land Egypte.*

De brief die de Raad van Kerken in januari 1995 zond aan de toenmalige paarse regering heeft nog niet aan actualiteit verloren: 'De kerken zijn van mening dat de vrije zondag, een rustdag voor de hele samenleving, kerkgaand of niet, een weldaad is. Met grote bezorgdheid onderkennen zij de neiging deze weldaad op te offeren aan economie en commercie, hetgeen naar hun inzicht een onherstelbare schade aan zal brengen aan de samenleving.'

Aan elk hoofdstuk zijn een aantal gespreksvragen toegevoegd, die het boekje geschikt maken voor bespreking in groepen. Het gesprek in de christelijke gemeente blijft noodzakelijk - alleen al om als gemeente die uit Israël is voortgekomen antwoord te zoeken op de vraag wat het woord van Jezus betekent: 'De Zoon des mensen is Here, óók van de sabbat', (Markus 2:28).

De brochure *Sabbat en zondag* is een uitgave van de Willem de Zwijgerstichting, per post te bestellen bij deze stichting (Postbus 40082, 7504 RB Enschede) of via e-mail: info@willemdezwijgerstichting.nl.

Voor informatie over de stichting verwijs ik u naar de website: www.willemdezwijgerstichting.nl. De jaarlijkse donatie bedraagt slechts € 7,-. Elk lid ontvangt daarvoor in voor- en najaar een brochure.

Dr. W.H.Th. Moehn is predikant van de Protestantse Gemeente in Oldebroek en bestuurslid van de Willem de Zwijgerstichting.

Uniek in Nederland

Master Missionaire Gemeente

Deze unieke opleiding is zowel in vol- als deeltijd mogelijk.

start september 2009

- combinatie van theorie en praktijk
- onderzoek in samenleving en gemeente
- vorming van missionair leiderschap

Coördinatie door dr. Stefan Paas
Meer info: spaas@tukampen.nl of 038 - 44 71 710

www.tukampen.nl

Theologische Universiteit

GEREFORMEERDE KERKEN

Donatus
verzekert vertrouwd

Donatus verzekert kerkgebouwen en alles wat daarbij hoort. Zoals doopvonten, kanselbijbels en orgels. Ook voor vrijwilligers en werkers in kerkelijke dienst hebben we passende verzekeringen. Donatus is een betrokken specialist. Klein genoeg om u persoonlijk van dienst te zijn. Groot genoeg om met een gerust hart uw verzekeringsbelangen aan toe te vertrouwen. Donatus is een onderlinge verzekeringsmaatschappij zonder winsttoegmerk. Samen met u zorgen we ervoor dat wat waardevol is, behouden blijft voor onze kinderen en hun kinderen en hun kinderen...

Donatus

www.donatus.nl tel. 073 - 5221700